

Kalle och chokladfabriken

Den här handledningen innehåller frågor för elever från elva år och uppåt. Många av uppgifterna blir intressantare om klassen har läst hela Roald Dahls bok, men det fungerar också bra att studera något kapitel tillsammans. Diskussionsfrågorna om mörkare tolkningar av Willy Wonka är tänkta för högstadiet om inte eleverna självmant tar frågan till diskussion.

Rekommenderad från åk 4

EN FILMHANDLEDNING AV
JOHANNA KOLJONEN

Handling

I en industristad, i skuggan av en stor chokladfabrik bor den fattige Kalle Spann i en liten stuga tillsammans med sina föräldrar och deras föräldrar. Alla sju lever på pappans lön från sitt jobb på en tandkrämsfabrik. När han blir arbetslös når familjen svältgränsen. Familjen får höra att godisfabrikören Willy Wonka efter 15 år i fullständig isolation tänker öppna sina dörrar för fem barn. Kalle och hans farfar blir entusiastiska – de gyllene biljetterna ligger gömda i Wonkas chokladkakor och trots att de inte

har råd med många finns ju alltid en liten vinstchans. Födelsedagschokladen blir en besvikelse, liksom kakan farfar köper med sina hemliga besparingar. En mediehysteri byggs upp kring de fyra första barnen som hittat biljetter. När Kalle till slut råkar köpa exakt rätt chokladkaka för pengar han hittar på gatan erbjuds han stora summor för att sälja sin biljett. Familjen insisterar på att han behåller den själv. Kalle beger sig till fabriken tillsammans med sin farfar.

Den märkligt ålderslöse och androgyne godisfabrikören möter sina gäster med ett mekaniskt dockspel som börjar brinna. De förbryllade barnen och deras målsmän följer ändå med in i den enorma fabriken, som visar sig vara fylld med obegriplig teknologi och fantastiska godislandskap. Fabrikens arbetare är oompa-loompier, ett slags pygméer Wonka påstår sig ha rekryterat i en djungel.

Den briljante Wonka kan ge sina sötsaker vilka övernaturliga egenskaper som helst, men verkar ha svårt att kontrollera interaktionen mellan människorna och hans maskiner. Rundvandringen på fabriken presenteras som en tävling, vars moment verkar bestå i att följa Wonkas ordningsregler. Den glupske August sugns in i en chokladmaskin. Tuggummituggande Violetta förvandlas till ett mänskligt blåbär, den bortskämda Erika kastas ner i ett sopnedkast av en flock tränade ekorrar och den aggres-

siva teknologientusiasten Micke krymper till tv-storlek. Vad som först verkar vara olyckliga sammanträffanden börjar mer och mer kännas som en slug men osannolik plan att straffa barnen för deras dåliga egenskaper. Efter varje olycka framför oompa-loompierna ett misstänkt väl koreograferat dansnummer om vad som precis skett, men Wonka viftar bort alla frågor.

Till sist är bara Kalle och hans farfar Johan kvar. Då berättar Wonka att Kalle kan få hela fabriken om han under sin uppväxttid bor på fabriken och går lärling. Kalle tackar nej för att få stanna hos sin familj. När Wonka återförenats med sin egen pappa, en strikt tandläkare, förstår han Kalles beslut och föreslår en annan lösning. Kalle ska stanna hemma och jobba på fabriken med godisuppfindingar. Wonka blir en väl sedd gäst hos familjen. I sista bilden ser vi att hela stugan har flyttats in i fabriken. Wonka har fått sin vilja igenom.

Vad är det som händer?

Hela vår kultur är genomsyrad av narrativ, av berättelser. Hela vår verklighetsuppfattning kan beskrivas som en process att förvandla kaotisk information till strukturerade berättelser. I både skolan och litteraturen undervisas barn nästan hela tiden med berättelsen som metod. Under sin sammanhängande yta innehåller *Kalle och chokladfabriken* en diskussion om gränserna mellan representation och verklighet, fantasi och faktum. Vad som egentligen pågår i filmen är inte alldeles tydligt.

En bra inledning till narrativ analys är att tala om skillnaden mellan fabel och intrig. Det finns parallella terminologier, men de följande uttrycken är både etablerade och lättfattliga.

Fabel (eng. story) = vad som händer i kronologisk ordning. Exempel: Först dog drottningen. Sedan dog kungen.

Intrig (eng. plot) = händelseförloppet som det presenteras i verket. Exempel: Kungen dog av sorg. Han hade inte lyckats rädda drottningens liv.

Intrigen i *Kalle och chokladfabriken* är lätt att följa. Först introducerar en berättare Kalle och hans familj, sedan får vi ta del av upplevelserna runt chokladfabriken i samma ordning som Kalle gör själv. Genom tillbakablickar får vi också vissa insikter i Wonkas barndom. Dessa förekommer inte i boken. Minnesbilderna ger sken av att förtydliga händelseförloppet genom att ge oss en bild av Wonkas psykologiska tillstånd och förändringen han genomgår på slutet. Det verkar som att han efter sina misstag erkänt sitt behov av mänsklig kontakt och nu har en ödmjuk relation till familjen Spann.

När man tänker efter hänger det inte riktigt ihop. Berättelsen ger många ledtrådar till en bakomliggande hemlig plan. Oompa-loompierna framför komplicerade sångnummer om saker som har hänt bara några ögonblick tidigare. Wonkas bortförklaring att det rör sig om improvisation är inte särskilt övertygande. Tvärtom är det nästan säkert att han hela tiden planerat att Kalle ska vinna. I boken påpekar berättaren att Wonka spelar överraskad då han ser att endast Kalle är kvar.

Det väcker en hel del frågor. Har Wonka valt en vinnare på basen av mediernas representation av de andra barnen? Eller känner han på något sätt till den skriande fattigdomen hemma hos familjen Spann? Har han observerat Kalle drömmande utanför fabriken? Är det Wonka som lägger ut pengarna i snön – och är butiksinnehavaren i så fall involverad i planen? Eller rör det sig kanske om riktig magi?

Om Wonka har planerat barnens besök i detalj, vad innebär då tillbakablickarna? Jag valde att tolka barndomsminnena som en oförutsedd bieffekt av umgänget med gästerna, det enda i Wonkas plan han inte kan förutse. Konsekvensen blir en konfrontation med den egna fadern, men när traumat är utrett återgår Wonka till sin ursprungliga plan: att välja en arvtagare, ”bilda familj”. I en annan läsning har Wonka ingen kontroll över vare sig sina gäster eller sina uppfindingar. Lite som trollkarlen i Oz är han en hjälplös och ensam lurendrejare som försöker hålla uppe skenet av att tillståndet i hans rike är lika gott som hans godis.

- Samarbeta om att skriva *referat* av filmens intrig. Låt grupperna tävla om vem som kan skriva kortast utan att lämna bort något viktigt. Jämför och diskutera bedömningarna av vad som är relevant.
- Försök nu tillsammans rita en tidslinje över filmens *fabel*. Willy Wonkas barndom ligger tidigast i handlingen. Oompa-loompierna härrör sig från perioden då fabriken varit stängd. När beslutar sig Wonka för att öppna fabriken för en handfull besökare? Varför? Gör en lista över frågor där ni är oense eller saknar svar. Det är dessa hål mellan orsak och konsekvens som gör filmen så spännande, men de ligger också till grund för känslan av osäkerhet och oärlighet runt karaktären Willy Wonka.

Enligt Aristoteles definition är en berättelse ett händelseförlopp med en början, en mitt och ett slut. En praktisk tilläggsdefinition är att berättelser förmedlas genom medier – en tidning, en berättare, min egen penna när jag skriver dagbok. Upplevelsen – fabeln – förvandlas till en berättelse (med intrig) genom att någon beslutar sig för hur den ska presenteras.

I boken är stunderna då far- och morföräldrarna berättar berättelser de enda riktigt lyckliga familjen Spann upplever. Utöver berättelsen som verklighetsflykt (och lägg märke till att farfars ”stories” hos Dahl kan vara både fiktiva och sanna) innehåller filmen många andra exempel på berättelser som vi omges av i verkligheten. Dessutom består filmens handling naturligtvis också av sammanvävda berättelser, förmedlade genom bl.a. Kal-

les synvinkel, berättarrösten samt manusförfattarens och regissörens bedömningar.

- Gör en lista på olika typer av berättelser i filmen, t ex nyhetsreportagen om de gyllene biljetterna, farfars berättelser från sin ungdom, oompa-loompiernas sånger, Wonkas berättelse om hur han mötte oompa-loompierna, hans barndomsminnen och berättarröstens presentation av Kalle. Är vissa av berättelserna trovärdigare än andra? Går någon av dem att lita på helt och fullt? Går vissa av dem att avfärda som direkt lögn?
- Gå tillbaka till er bild av den kronologiska fabeln. Kan någon av de öppna frågorna förklaras med att vissa "händelser" inte har hänt? Blir händelseförloppet klarare eller oklarare om man antar att t ex alla Wonkas berättelser är skrönor?

Dahls sensmoral

Ordet fabel har förstås också en annan betydelse som eleverna antagligen är mer bekanta med. I det fria uppslagsverket Wikipedia sammanfattas den så här: "litterär genre med sedelärande innehåll, ofta i form av allegorier. Greken Aisopos är känd för sina fabler gestaltade av djur." Typiskt för fabeldjur är att de helt definieras av en enda egenskap. Roald Dahl var mycket intresserad av djurfabler och använde sig till exempel av fablernas listiga räv i sin bok *Den fantastiska räven (Fantastic Mr Fox)*. De fyra andra barnen i chokladfabriken har egentligen bara en egenskap var. Om man bryter ut deras berättelser fungerar dessa som typiska fabler.

- Ge eleverna i uppdrag att återberätta en av fablerna. Till exempel kan man börja: Det var en gång en pojke som hette August Glupsk, beskriva hans egenskaper och öde. Alla fabler kommer att innehålla ett stycke som lyder ungefär: En dag fick [familjen Glupsk] höra att den världsberömda chokladfabrikören Willy Wonka hade utlyst en tävling. Det avgörande stycket där de onda får sitt straff är i Chokladfabriken bara en antydning. Varken boken eller filmen visar i detalj hur det exempelvis går till när all blåbärssaften pressas ur Violetta. Beskrivningen ska naturligtvis med i era fabler – improvisera!
- Att titta på tv hela tiden är normalare idag än när Roald Dahl skrev boken år 1964. I filmen får Micke spela konsolspel i stället.

Han porträtteras både som väldigt intelligent och som ointresserad av världen utanför spelen. Bryter han över huvud taget mot samhällets normer? Varför ska han straffas?

- I boken har Violetta ovanan att tugga tuggummi hela tiden, vilket ansågs vara ohälsosamt. Vilken egenskap får henne att framstå som otrevlig i filmen?
- Beskrivningen av August i filmen är komisk. Han äter hela tiden och är följaktligen mycket tjock. Men han verkar inte trötta, äta, eller äta ohälsosamt av okunskap – på sin höjd är han lite bortskämd. Skämtar filmen bara med ungdomars dåliga matvanor eller borde omättligheten ses som en symbol för något annat? (Det är alldeles rimligt att svara nej på den frågan).
- På slutet skall fabler ha en sensmoral – en liten sammanfattning av lärdomarna åhöraren kan dra ur berättelsen. Definiera sensmoralen för de olika fablerna. Diskutera i vilken mån barnens föräldrar är ansvariga för deras beteende? Är det olika i de olika familjerna? Betonas det på något sätt i filmen?
- Om man tar ut de andra fyra barnens berättelser kvarstår en rätt kort historia om Kalle Spann och Willy Wonka. Vad har Kalle för egenskaper? Kan man berätta en sedelärande fabel med honom i huvudrollen? Vilken är i så fall lärdomen? Kan man berätta en fabel om Wonka?

Barn och vuxna i Landet Ingenstans

Att göra en "läsning" av ett verk (som en bok eller film) är att läsa det på ett speciellt sätt, bestämma sig för att tolka den ur någon specifik synvinkel. Man bygger upp ett eget system för vad olika saker i filmen kan tänkas betyda. En läsning behöver inte följa vad man tror att författaren har menat (läsare associerar ju alltid till olika saker ändå). I stället talar man om konsekventa läsningar, som fungerar eller "håller". Då menar man att systemet är sammanhängande – att hela verkat kan nystas upp eller lösas som ett chiffer.

En läsning börjar ofta med något som inte verkar hänga ihop, eller med någon symbol som återkommer ofta i berättelsen. Till exempel kanske man lägger märke till att alla vuxna män i filmen kan delas in i godispappor och tandkrämspappor. En sådan läsning kan låta så här.

Willy Wonkas berättelse handlar om faderskap: besvikelse över den egna fadern, försöket att hitta en arvtagare. Hans levnads-glada godisfabrik är motsatsen till faderns strikta tandläkarpraktik. Delar man in världen i tandläkare (plikt) och godisälskare (lust) placeras också Kalles pappa, som jobbar på en tandkrämsfabrik, bland de tråkiga föräldrarna. Men en god far är både strikt och tillåtande. Erikas pappa som tillåter allt har förvandlat sin dotter till ett monster.

- Wonkas pappa överger sin son. Det porträtteras som direkt fel även om hans föresatser varit goda. Men Kalles föräldrar misslyckas också med att ge honom vad han behöver. Finns det ett element av kritik mot dem i intrigen?

- I en psykologisk läsning av filmen skulle allt som händer på fabriken kunna ses som en dagdröm eller allegori över Kalles situation. Kritiken mot dr. Wonka kan symboliskt överföras på herr Spann, vars arbete också tar honom ifrån sonen. Samtidigt blir Willy ett slags vildare drömvvariant av den präktiga Kalle. Håller den här tolkningen av filmen? Förklaras allt det övernaturliga om att allt försiggår i Kalles huvud?

- I boken vill Kalle inte ta över fabriken för att hans mamma inte skulle kunna följa med då hon måste ta hand om åldringarna. Då landar Wonka glashissen i huset som förstörs och tar dem alla med sig in på fabriken där de ska få ha det varmt och äta så mycket de orkar. I filmen är sekvensen utvecklad och längre. Vi får inte se var alla hamnar förrän alldeles på slutet. (Fabeln har givits en mer avancerad intrig). Det är filmiskt effektivt med en överraskning på slutet. Vad gör det åt berättelsen? Är slutet lyckligt?

Jämfört med herr Spann är Willy Wonka, trots sin givmildhet, en självisk psykopat, lika känslolös mot vuxna som mot sina unga besökare. Han ersätter sina arbetare med oompa-loompier – precis som tandkrämsfabrikören ersätter Kalles pappa med en ny maskin. Wonka förstår inte heller att Kalle hellre vill stanna hos sin fattiga familj än bo i hans skinande fabrik. När man tänker efter är han en rätt otrevlig person.

Det har rapporterats att Johnny Depp skulle ha baserat sin tolkning av rollen på Edward Scissorhands (den missförstådda monsterpojken i Tim Burtons film från 1990) och på Michael Jackson. Det finns onekligen likheter till Jacksons mediebild: det androgyna utseendet, ett hem förvandlat till en isolerad sago-värld, den udda relationen till de inbjudna barnen.

- Berättelsen om Wonkas sorgliga barndom är ett nytillskott i filmen. Gör det hans barnplågeri lättare att acceptera? Han lär sig något under filmens gång, men påverkas hans narcissism till det bättre? Diskutera vilka strategier ni använt under filmens lopp för att se honom som okej. Humor? (Han är lustig). Rättvisa? (Att barnen får sitt rättmätiga straff). Proportioner? (Allt på fabriken är överdrivet, så egentligen är han relativt okej). Tvingades ni byta strategier under filmens gång, t ex när Wonka verkar ljuga, vägrar lyssna eller skrattar åt sina gäster?

I brittisk fantasylitteratur, och folksagor dessförinnan, är det typiskt att hjälten presenteras i en destruktiv vardagsituation som han kan bryta upp ur för att bege sig ut på äventyr. Exemplet är många – krigsflyktingarna i Narnia, Bilbos tristess i Fylke, Edith Nesbits *Järnvägsbarnen*. En intressant skillnad mel-

lan Dahls bok och filmen är att boken starkt betonar att familjen Spann passerar svältgränsen då pappan förlorar sitt jobb. Dahl beskriver hur Kalle slutar leka och rör sig långsammare för att hushålla med den lilla energi han får i sig av födan. Kontrasten mellan misär och färgsprakande äventyr för tanken till *Bröderna Lejonhjärta* (1973, film 1985).

- Kan man se chokladfabriken som en allegori över dödsriket? Vad betyder slutet då? Vad blir Willy Wonka?

Resurser

På författarens officiella hemsida www.roalddahl.com finns en avdelning för lärare med engelskspråkigt undervisningsmaterial runt böckerna i pdf-format. De är riktade till elever från sju år och kan användas i engelskundervisningen på högstadiet. En lättfattlig lektionsmodul om *Fantastic Mr Fox* handlar till exempel om folksagens räv som trickster-figur. Tyvärr finns ännu inget material om *Kalle och chokladfabriken*.

Wikipedia är ett uppslagsverk som vem som helst får skriva i. På www.wikipedia.org finns länkar både till den svenska och till den enorma och mycket pålitliga engelska upplagan. Den engelska sidan om Roald Dahl innehåller massor med information och länkar t ex till manuset av den tidigare filmversionen av *Kalle och chokladfabriken*.

Produktionsuppgifter

USA/Storbritannien/Australien 2005

Manus: John August baserad på Roald Dahls bok

Regi: Tim Burton

Foto: Philippe Rousselot

Klippning: Chris Lebenzon

Musik: Danny Elfman

Scenografi: Alex McDowell

Kostym: Gabriella Pescucci

I rollerna

Kalle – Freddie Highmore

Willy Wonka – Johnny Depp

Oompa-loompa – Deep Roy

Violetta Fagervy – Annasophia Robb

August Glupsk – Philip Wiegratz

Erika Salt – Julia Winter

Micke Tevén – Jordan Fry

Farfar John – David Kelly

Mamman – Helena Bonham Carter

Pappan – Noah Taylor

Tekniska uppgifter

Speltid: 115 min

Format: Vidfilm

Ljudsystem: Dolby DTS, SR-D, SDDS

Censur: Barntillåten

Svensk premiär: 16 september 2005

Distribution

Sandrew Metronome, Box 5612, 114 86 Stockholm Tel 08-762 17 00, fax 08-10 38 50 www.sandmet.com